

פרק ד

סמכותו של מלך ישראל

א. סיכום מחלוקות תוספות והרמב"ם בדינא דמלכותא דינא

מדברי בעלי התוספות (בשם ר"א ממיץ בעל היראים) ומדברי הרמב"ם המובאים לעיל, עולה כי יש ביניהם מחלוקת בשלוש נקודות:

לשיטת התוספות: א. דינא דמלכותא דינא נאמר רק במלך גוי ולא במלך ישראל. ב. מקור הסמכות של מלך גוי הוא עצמי שהרי הוא כבש את הארץ, ואילו סמכותו של מלך ישראל מסתבר שמקורה מהעם. ג. פרשת המלך אינה הלכה למעשה אלא נאמרה להפחדה בלבד, וממילא התוספות דנים במלך ישראל רק על פי האמור בתורה.

לשיטת הרמב"ם: א. יש דינא דמלכותא דינא במלך ישראל ובמלך גוי (גזילה ואבידה ה, יא). ב. מקור הסמכות של מלכי ישראל ואומות העולם בדינא דמלכותא הוא העם (שם, יז). ג. מלך ישראל מותר בדיני פרשת המלך (הלכות מלכים פרק ד). לפי זה מצינו שלושה מקורות לסמכות המלך: הכתוב בתורה, פרשת המלך בשמואל ודינא דמלכותא.

להלן טבלה לסיכום שיטתם:

מקור סמכות מלך גוי	מקור סמכות מלך ישראל	דינא דמלכותא דינא במלך גוי	דינא דמלכותא דינא במלך ישראל	דין המלך בשמואל
העם [אין משמעות לקרקע]	העם [אין משמעות לקרקע]	יש	יש	יש
עצמי [משליטתו בקרקע]	נראה שסמכותו מהעם	יש	אין [הקרקע אינה שלו]	אין [נועד רק להפחדה]

ב. בין פרשת המלך לבין דינא דמלכותא דינא - שיטת הרמב"ם

ראינו לעיל שלדעת הרמב"ם חלים על מלך ישראל הן דינא דמלכותא דינא והן הנכתב בפרשת המלך, ויש לדון על היחס בין שניהם:

מה מעניק למלך סמכויות רבות יותר - דינא דמלכותא דינא או פרשת המלך? האם הם סותרים או משלימים זה את זה? האם הסובר דינא דמלכותא דינא יפסוק בהכרח כפרשת המלך? האם במלך של תורה נכללים חוקי דינא דמלכותא דינא? אם לא, מה סמכותו כמלך? (שהרי ודאי לא חלים עליו חוקי פרשת המלך שלא נכתבו אלא רק בספר שמואל).

נעמוד על כמה הלכות בדברי הרמב"ם:

כותב הרמב"ם בהלכות מלכים (ה, ג): "ופורץ לעשות לו דרך כפי מה שהוא צריך... [ואין ממחים בידו], אלא הולך בשהו **ועושה מלחמתו**". עוד כתב שם (ד, ו): "ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו **כשילכו למלחמה** ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן, שנאמר: 'ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו'".

משמע מכאן שמה שהותר למלך **להפקיע** הוא רק **באין ברירה, ולצורך הציבור** ולא לצורך פרטי. וכן חובה על המלך **לשלם תמורה** בעד מה שהפקיע ונהנה ממנו.

ובהלכות גזלה ואבדה (ה, יא-יב) פסק: "מכס שפסקו המלך... והעמיד מוכס ישראל **לגבות חלק זה למלך**, ונודע שאדם זה נאמן... דין המלך דין הוא... וכן מלך שהשים מס על בני העיר או על כל איש ואיש דבר קצוב משנה לשנה, או על כל שדה ושדה דבר קצוב, או שגזר שכל מי שיעבור על דבר זה ילקחו כל נכסיו **לבית המלך**... אינו גזל".

רואים כאן שהמלך יכול לחוקק חוקים לטובתו הפרטית ועל פי רצונו ואינו חייב לשלם כל תמורה.

עוד כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (ד, א): "רשות יש למלך... לגזור שכל מי שיגנוב המכס ילקח ממונו או יהרג שנאמר: 'ואתם תהיו לו לעבדים', ולהלן הוא אומר: 'יהיו לך למס ועבדוך' וכו'".

ובהלכות גזלה ואבדה (שם, טז) כתב: "וכן מלך שגזר שכל מי שיתן מס הקצוב... ישתעבד בזה שלא נתן, ובא ישראל ונתן המס שעל... העני, **הרי זה עובד בו** [בעני] יתר מדאי, [ומותר לו לעבוד בחברו שלא נתן את המס], שדין המלך דין, אבל **אינו עובד בו כעבד**".

היינו, שיש למלך סמכות בדינא דמלכותא לעשות אדם שיהיה כמעט כעבד, אבל לא כעבד ממש [נראה על פי הרמב"ם בהלכות עבדים (א, ז-ח) שהגבלה זאת נובעת מאיסור התורה לעבוד בעבד עברי כמו בעבד כנעני, ולפי זה העולה מדברי הרמב"ם,

שאדם זה הינו כעבד עברי אבל לא כעבד כנעני. ונראה שהדבר נובע מהיכולת העקרונית למכור עצמו לעבד עברי, ולפיכך מועילה הסכמת העם למלכות להקנות שליטה זאת למלך].

אומנם בהלכות גזלה לא מוזכר כוחו להרוג, כפי שהופיע בהלכות מלכים.

נראה שהרמב"ם עוסק בשלושה עניינים שונים שישנם במלכות, ומייחד לכל אחד מהם מקום נפרד.

בהלכות גזלה עוסק הרמב"ם **בדינא דמלכותא דינא**. בהלכות מלכים פרק ד עוסק הרמב"ם **בחוקי המלך** הנאמרים **בפרשת המלך** שבספר שמואל. **ובפרק ג שם** עוסק הרמב"ם **במלך של התורה**.

להלן נגדיר את יסודות חוקי המלך בדינא דמלכותא, משפטיו שבפרשת המלך ואת הנאמר בתורה.

בהלכות גזלה מלמדנו הרמב"ם **שמלך השולט במדינה**, לאחר שקיבל את הסכמת העם העקרונית (גם אם בכפייה) ו"מטבעו יוצא", מותר לו לחוקק כל חוק שירצה **גם לצרכיו הפרטיים**, ובתנאי שאינו מחיל אותו על אדם פרטי בלבד. כנאמר בהלכה יד: "כללו של דבר כל דין שיחוקק אותו המלך לכל ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו **אינו גזל**, וכל שיקח מאיש זה בלבד שלא כדת הידועה לכל אלא חמס את זה הרי זה גזל".

כמו כן, הוא יכול לנהוג על פי מנהג המלכים גם בדברים הנראים חמס, כנאמר בהלכה יג: "וכן מלך שכעס על אחד מעבדיו ושמשיו... ולקח שדהו או חצרו אינה גזל... שזה דין המלכים כולם ליקח כל ממון שמשיהם כשכועסין עליהם".

מאחר שמדובר כאן בדינא דמלכותא, בהפקעת ממון לצרכים פרטיים (וכן בשעבוד שאינו גמור, כקנס), על כן בהלכות אלו לא מופיע ההיתר להרוג.

משפט המלך של שמואל מתייחס למלך שנבחר על ידי העם, תפקידו לקדם את ענייני הממלכה והציבור, והסמכויות המוקנות לו הן לצרכים אלו. ואומנם מעשיו יהיו לגלות

1. בהלכה יז בנוגע לכריתת אילנות וכו', אין לומר שהדין חל רק על אנשים מסוימים, שכן החוק הוא שבכל מקום שיש צורך בגשר או דרך, המלך כורת אילנות סמוכים והורס בתים שבתוואי הדרך, והדבר נחשב כחוק כללי.

ובהלכה יג, בנוגע למלך שכעס על אחד מעבדיו שזכותו להפקיע כל ממון, לכאורה מדובר בחוק סקטוריאלי הנוגע רק לעבדי המלך ומשמשיו. וי"ל: א. כאשר יש טעם להתייחס לסקטור מסוים, הדבר נחשב לחוק כללי. ב. ייתכן שאפילו אם זהו חוק פרטי, הדבר מותר מכיוון שכך נוהגים כל המלכים.

כבוד ה' בעולם, כפי שכתוב שם בהלכה י: "ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה', שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

מאחר שכל מלכותו היא לטובת עם ישראל, יש בסמכותו להוציא להורג (כדין מורד במלכות) גם את מי שאינו משלם את מיסיו, כמובא בהלכה א: "רשות יש למלך ליתן מס על העם לצרכיו (היינו: צורך המלוכה), או לצורך המלחמות, וקוצב לו מכס ואסור להבריח מן המכס, שיש לו לגזור שכל מי שיגנוב המכס ילקח ממונו או יהרג...".

מכיוון שטובת הציבור לפניו, כשמפקיע קרקע או מטלטלין לצורכי הציבור כמו מלחמה וכדומה, כאשר הוא נהנה מכך, עליו לשלם לבעלים את תמורתם.

בהלכות מלכים פרק ג עוסק הרמב"ם בדיני **המלך כמובא בתורה**, במצוות כתיבת ספר תורה על כל מרכיביה, איסורי ריבוי כסף ונשים וכו'.

הלכה א: "...כותב לו ספר תורה... יוצא למלחמה והוא עמו, יושב בדין והוא עמו".

הרמב"ם מדגיש שתפקידו של המלך הוא **לצאת למלחמה ולשבת בדין**.

הלכה ג: "ולא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו, אפילו סוס אחד פנוי להיות רץ לפניו כדרך שעושין שאר המלכים אסור, ואם הוסיף לוקה".

הלכה ד: "ולא ירבה לו כסף וזהב להניח בגנזיו ולהתגאות בו או להתנאות בו, אלא כדי שיתן **לחיילותיו ולעבדיו ולשמשי**, וכל כסף וזהב שירבה **לאוצר בית ה'** ולהיות שם מוכן **לצרכי הציבור ולמלחמותם** הרי זה מצוה להרבותו...".

הלכה ו: "...לבו הוא לב כל קהל ישראל...".

אין למלך כל זכות לנצל את כוחו לטובתו הפרטית כמו שעושים שאר המלכים. כל כולו קודש לכלל ישראל.

הלכה ח: "**כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו**, אפילו גזר על אחד... שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה... וכן כל **המבזה** את המלך או המחרפו יש למלך רשות **להרגו**, כשמעי בן גרא... ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו, אבל **לא יפקיר ממון** ואם הפקיר הרי זה גזל".

הלכה י: "**כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה**, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות **להרגו** ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה,

והורג רבים ביום אחד ותולה ומניחן תלויים ימים רבים **להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם**."

מכיוון שכל מלכותו של המלך מכוונת **לטובת עם ישראל ולגלות כבוד ה' בעולם**, מותר לו להרוג כל מי שפוגע בו בכל צורה שהיא, וכן להרוג אפילו רבים לצורך מיגור הרע מן העולם. כל דבר הסותר מטרות אלו כגון הפקרת ממון סתם, אסור והרי זה גזל.

לסיכום, מצאנו ברמב"ם הוראות שונות למלך וכל אחת מהן מופיעה בנפרד ובעלת ייחודיות משלו:

א. המלך האידיאלי, "ליבו הוא לב כל קהל ישראל" הוא פועל לטובתם, לטובת גילוי כבוד ה' בעולם ונלחם ברע. לצורך זה הוא מנהל מלחמות, יושב בד"ץ וגם יכול להרוג מי שפוגע בסמכותו, או מי שמחזק את הרע בעולם. מותר למלך להרבות ממון רק לטובת הכלל ורק כשיש צורך בכך. הוא אינו רשאי לשעבד איש בניגוד לרצונו, שלא לצורך המלחמה.

ב. בפרשת המלך בשמואל מלמדנו הנביא שמואל, **שמלך יש בו בחינה של בדיעבד**. מלך זה מקבל סמכויות נוספות על אלו של המלך האידיאלי. הוא יכול לכפות כל אחד שראוי לכך לשמש לו לעבד, ולגייס אנשים בניגוד לרצונם לכל תפקיד שנצרך. הוא גובה מעשר למלך מהתוצר החקלאי בין אם יש לו צורך בכך בין אם לאו. עם זאת בשל היותו מלך שנבחר על פי רצון העם ולטובת העם, אין הוא יכול לחוקק חוקים שיפגעו בעם מעבר למוזכר לעיל, והיותו משרת הציבור מקנה לו את הכוח להרוג את העובר על חוקיו.

אומנם למעשה לא חילקו בדבר, וגם מלך הכתוב בתורה (כמבואר באות א) זכאי בכתוב בשמואל, ועל המלך האמור בשמואל מוטל ש"בכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'".

ג. בחינה נוספת יש במלך, והיא שליטתו מכוח **דינא דמלכותא דינא**. כאן מדובר **במלך ששולט במדינה** כשהציבור קיבלו אותו בין ברצונם בין בעל כורחם, כפי שמקובל במלכויות, ועל כן הוא יכול לפעול כרצונו גם לטובתו האישית ולטובת מלכותו. הכול מותנה בכך שהחוק הוא שוויוני. חוק החל על אדם מסוים אינו חוק, ואם המלך מוציא ממון על פי זה הרי הוא גזלן. אכן לא פלא שדיני מלך זה מופיעים ברמב"ם תחת הכותרת של הלכות גזלה.

מכיוון שמגמת המלכות היא **טובת המלך**, אין לו זכות להוציא אנשים להורג.²

2. במסגרת זו לא נוכל להקיף את השיטות השונות בנוגע ליחס שבין המלך לבין הסנהדרין. עם זאת, נביא בקצרה את דבריו היסודיים של הר"ן בדרשות הר"ן (דרוש יא):
 "שופטים ושוטרים... ושפטו את העם משפט צדק" - כי המין האנושי צריך לשופט שישפוט בין פרטיו, שאם לא כן איש את רעהו חיים בלעו, ויהיה כללו נשחת. וכל אומה צריכה לזה ישוב מדיני, עד שאמר החכם שכת הליסטים הסכימו ביניהם היושר. **וישראל צריכין זה כיתר האומות. ומלבד זה צריכין אליהם עוד לסבה אחרת, והוא להעמיד חוקי התורה על תלם...** כי בכל אחד מהצדדים יזדמנו שני עניינים, האחד יחייב להעניש... כפי משפט **אמיתי**, והשני... כפי **תיקון סדר מדיני וכפי צורך השעה**, והשם יתברך... צוה שיתמנו **השופטים** לשפוט המשפט הצודק **האמיתי**... ומפני שסידור המדיני לא ישלם בזה לבדו, **השלים הא-ל תיקונו**, במצות המלך... **לצורך ישובו של עולם... והמלך יכול לדון**... כפי מה שיראה שהוא צריך לקבוץ המדיני. ונתייחדה תורתנו... במצות וחקים שהנמשך מהם הוא **חול השפע הא-לוקי באומתנו והדבקו עמנו**, בין שיראה הענין ההוא לעניינו כענייני הקרבנות וכל הנעשה במקדש, בין שלא יראה כיתר החוקים שלא נתגלה טעמם... **כי התקון, ההוא המלך אשר נעמיד עלינו ישלים ענינו**. אבל **השופטים והסנהדרין** היה תכליתם לשפוט העם במשפט אמיתי צודק בעצמו, שימשך ממנו הדבק ענין האלוהי בנו, ישלים ממנו לגמרי סדור ענין ההמוני או לא ישלים. ומפני זה אפשר שימצא בקצת משפטי דיני האומות מה שהוא יותר קרוב לתקון הסדור המדיני, ממה שימצא בקצת משפטי התורה. ואין אנו חסרים בזה דבר, כי כל מה שיחסר מהתקון הנזכר היה משלימו המלך...
 נמצא ענין המשפט מסור רובו ועקרו לסנהדרין ומעוטו אל המלך. וזה היה חטאם של ישראל בדבר המלוכה אשר שאלו... **שהם רצו... שיהיו משפטיהם נמשכים מצד המלכות לא מצד שופטי התורה**... וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו 'תנה לנו מלך לשפטנו'. לא אמר כאשר אמר 'תנה לנו מלך' בלבד, כי לולי אמרו כן לא היה רע בעיניו, אבל מה שהוקשה לו באשר אמרו 'לשפטנו'. ומפני זה אמר ה' לשמואל: 'לא אותך מאסו כי אם אותי מאסו ממלוך עליהם'. כלומר כי הם בוחרים [יותר] בתקון ענינם הטבעי משיחול עליהם ענין הא-לוקי... **שהשופט משועבד יותר למשפטי התורה מהמלך**, ומפני זה הזהיר המלך... 'והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו [ס"ת]... לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה', כלומר שמתוך שהמלך רואה שאינו משועבד למשפטי התורה כמו השופט, צריך אזהרה מרובה לבלתי יסור מן המצוה ימין השמאל ולבלתי רום לבבו מאחיו, מפני היכולת הגדול שנתן לו הש"י".
העולה מדברי הר"ן הוא שאת עיקר ההתנהלות המשפטית והחוקית בחיים הציבוריים קובעים **הסנהדרין** על פי **חוקי התורה**, ורק כאשר חוקי התורה אינם נותנים מענה לחיים המעשיים המשתנים, יש **למלך** כוח בלתי מוגבל כמעט לתקן תקנות לצורך כך.
 לדעת בר"ן, חטאו של העם בפרשת המלך לא היה בעצם בקשת המלך, אלא רצונם במלך "לשופטנו", כלומר שהמלך הוא זה שישפוט וידון בכל דבר ועניין ככל המלכים, ובכך לעקור חלילה את חוקי התורה.